Сучасні проблеми криміналістики

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.01>

УДК 343.98

В. Ю. Шепітько,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри криміналістики,
м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2151>,

e-mail: kafkrim1@gmail.com

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, ЗМІСТ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Розглянуто історичні передумови виникнення та формування криміналістичної тактики. Простежено становлення кримінальної тактики та її трансформації в тактику слідчу, а згодом й у криміналістичну. Визначено роль психології як важливого джерела у формуванні криміналістичної тактики. Приділено увагу змісту криміналістичної тактики, її структурним складовим та деяким тенденціям розвитку. Проаналізовано тенденції щодо зміння предмета криміналістичної тактики в сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність виокремлення певних галузей та підгалузей криміналістичної тактики (судової, прокурорської, адвокатської та ін.).

Ключові слова: кримінальна тактика, кримінальна психологія, криміналістична тактика, слідча тактика, адвокатська тактика, судова тактика, тенденції криміналістичної тактики, історія криміналістичної тактики, засоби криміналістичної тактики, тактичний прийом, система тактичних прийомів.

Постановка наукової проблеми. Криміналістична тактика посідає важливе місце в структурі криміналістики, що обумовлено впливом на її формування різних наук. Різні частини (розділи) криміналістики формувалися під впливом тієї чи іншої науки — хімії, фізики, токсикології, медицини, біології тощо. На виникнення криміналістичної тактики суттєвий вплив здійснено психологією — наукою «про душу», про психічне (про закономірності й механізми психіки живої людини).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням предмета криміналістичної тактики приділено увагу в криміналістичній науці¹. Ще

¹ Див., напр.: Люблінский П. И. Предметъ и значеніе ученія о доказательствахъ... Дж. Стифень. Очеркъ доказательственнаго права. Санкт-Петербург : Сенатская типографія, 1910; Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Санкт-Петербург : Вестн. полиции, 1912. 293 с.; Штибер В., Шнейкерт Г. Практическое руководство для работников уголовного розыска / пер. с нем. Москва : Гостехиздат, 1925. С. 35–190; Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва, 1925. 430 с.; Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : НКВД РСФСР, 1929. С. 3; Велика українська юридична енциклопедія: у

Г. Гросс (Hans Gustav Adolf Gross)¹ у своїх наукових працях звертається не лише до розгляду криміналістики — науки про «реалії кримінального права», а й до кримінальної психології². У своїх роботах він розглядає не тільки техніку дослідження речових доказів, а й пропонує деякі психологічні методи розслідування злочинів. Зокрема, у його «Керівництві для судових слідчих» (Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik, 1892; Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen, 1893) розглядаються психологічні питання і надаються рекомендації: коли свідок бажає сказати правду (про чуттєве сприйняття і пам'ять, про помилкове спостереження внаслідок збудження, хибне спостереження внаслідок пошкодження голови тощо); якщо свідок не бажає говорити правду (про неправду як явище). Окрім того, висвітлюються й такі питання, як змінення зовнішності злочинцями, неправдиві показання про звання та ім'я, симуляції хвороб і фізичної недуги та ін.³

Метою статті є дослідження генези поняття криміналістичної тактики та викладення свого бачення на це питання.

Перші спроби щодо застосування засобів впливу на причетну до злочину особу — підозрюваного або обвинуваченого — мали «інквізиційний характер» і були засновані на фізичному та психічному насильстві, проведенні певних дослідів і випробувань з використанням психофізіологічних механізмів і закономірностей людського організму (ордалій або випробування «водою», випробування «розпеченим залізом», «рисом» та ін.). Показання і визнання провини отримувались за допомогою тортур та катування, як правило, здійснювалося «добре дізнання», «допит із застосуванням фізичного і психічного впливу». Цей допит відбувався із застосуванням і певних «науково-технічних (криміналістичних) засобів» — спеціальних лещат для великих пальців рук, колодок, «груші страждань», «іспанського чобота», мотузкових лебідок для розтягування тіла, стовпа ганьби, спеціального колеса тощо. Психологічні механізми використовувалися під час демонстрації знарядь тортур і пояснення їх призначення, отримування показань у кімнаті, де зберігається труп та ін.

20 т. Т. 20: *Криміналістика, судово експертиза, юридична психологія* / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 801, 802; *Шур Б. В.* Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Гриф, 2005. 176 с.; *Gross H.* Kriminal-Psychologie. 2.Aufl. Leipzig: F.C.W. Vogel, 1905. XII. та ін.

¹ Див.: *Енциклопедія криміналістики в лицах* / под ред. В. Ю. Шепітько. Харьков: Апостиль, 2014. 400 с.

² *Gross H.* Kriminal-Psychologie. 2.Aufl. Leipzig: F.C.W. Vogel, 1905. XII. 701 s.

³ *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002. 1088 с.; Ганс Гросс: праці вченого та література про нього з фондів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: до 100-річчя з дня смерті: бібліогр. покажч. / уклад.: С. І. Нежурбіда, М. П. Дячук, авт. вступ. ст.: С. І. Нежурбіда, К. Пробст. Чернівці: Книги – XXI, 2015. 222 с.

Безперечно, такі підходи суперечать науковим уявленням про можливості допустимого психологічного впливу на іншу особу з метою отримання об'єктивних свідчень, визнання вини у вчиненні певного діяння, спричиняють страждання і, як наслідок, порушують права і свободи людини.

Виникнення криміналістичної тактики тісно пов'язане з історією наукових уявлень про криміналістику як науку, яка б дозволила отримувати відповіді на такі питання: *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando*¹. На думку Г. Маннса, яку він висловлював ще у 1921 році, ці питання, що слугували надійною схемою для слідчої діяльності протягом багатьох століть, не втрачають свого значення й сьогодні².

Процес формування криміналістики засновувався на запозиченні даних різних наук (природничих, технічних, гуманітарних та ін.) та був спрямований на оптимальне вирішення завдань протидії злочинності. Саме спроби застосування різних наук у протидії злочинності привели до виникнення інтегрованих наукових знань, що відповідають терміна «криміналістика», використанню перспективних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю. Термін «тактика» у криміналістиці має деякі елементи умовності, оскільки вона не тотожна воєнній тактиці і її не слід зводити тільки до тих способів, застосування яких уможливило усунення конфліктних взаємозв'язків та протидії³.

Від кримінальної тактики — до криміналістичної. У період зародження криміналістики як самостійної галузі знань тактика вважалася частиною поліцейської (кримінальної) техніки. Е. Локар підкреслює, що доцільно називати поліцейською технікою сукупність методів, запозичених з біології, фізики, хімії та в дуже незначній кількості з математики (теореми криптографії), і таких, що надають можливість встановити речові докази злочину. Показово, що таке визначення охоплює й судову медицину, й судову хімію, й психологію показань свідків⁴. П. І. Люблінський виокремлює шість відділів, один з яких сформульовано як «ученіє о методах совершения различных преступлений и способов обнаружения ихъ (криминальная тактика)»⁵.

¹ Фактично йдеться про відповіді на такі питання: Хто, що, де, з чим, з допомогою, чому і з якою метою, як і коли?

² *Manns H. La criminalistique (police scientifique) comme science appliqué et objet de l'enseignement. Криминалістика як прикладна дисципліна і предмет преподавания*: сб. тр. проф. и преподават. гос. Иркутского ун-та. Иркутск, 1921. Отдел 1. Вып. 2. С. 139–164.

³ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 800.

⁴ *Локар Э. Руководство по криминалистике* / пер. С. В. Познышева и Н. В. Терзиева. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 9.

⁵ *Люблинский П. И. Предмет и значение учения о доказательствах...* Дж. Стифенъ. *Очеркъ доказательственного права*. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1910. С. XX.

А. Вейнгарт свої погляди на кримінальну тактику виклав у роботі «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів»¹.

Перші уявлення про кримінальну тактику були пов'язані із розглядом особливостей діяльності професійних злочинців, дослідженням таємних способів їх спілкування, способів учинення злочинів, відомостей про поведінку злочинця до і після вчинення злочину, методів розкриття злочинів, розшуку і затримання злочинців, також містились рекомендації про провадження деяких слідчих дій (огляду місця дії та встановлення слідів, обшуку, допиту обвинувачених і свідків, порівняння почерків та ін.)². І. М. Якимов підкреслює, що кримінальна тактика вивчає злочинців і способи вчинення злочинів для вироблення найкращих методів розкриття останніх, для чого використовує науковий матеріал, зібраний та розроблений кримінальною технікою³.

Зараз існують різні підходи до виокремлення кримінальної тактики та її значення. Сучасна криміналістична теорія не має достатньої кількості досліджень у галузі кримінальної тактики і не виділяє її у своїй структурі. Водночас судово-слідчим працівникам необхідно враховувати особливості кримінальної тактики під час проведення процесуальних дій, виявлення слідів злочину, встановлення свідомо неправдивих показань⁴.

Заслужують на увагу пропозиції окремих науковців щодо необхідності виокремлення такої підгалузі криміналістичної тактики, як тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів⁵. На сьогодні тактика подолання протидії розслідуванню залишається недостатньо розробленою. На нашу думку, вказаний напрямок криміналістичної тактики може бути подано декількома блоками: 1) тактичні засоби подолання лжесвідчень і викриття неправдивих показань; 2) тактичні засоби, що сприяють дотриманню слідчої таємниці; 3) тактичні засоби, що сприяють захисту доказової інформації від її знищення та викривлення; 4) тактичні засоби, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу; 5) тактичні засоби, що сприяють попередженню виникнення слідчих (тактичних, організаційних, методичних) помилок⁶.

¹ Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Санкт-Петербург : Вестн. полиции, 1912. 293 с.

² Штибер В., Шнейкерт Г. Практическое руководство для работников уголовного розыска / пер. с нем. Москва : Гостехиздат, 1925. С. 35–190; Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва, 1925. 430 с.

³ Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : НКВД РСФСР, 1929. С. 3.

⁴ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. : В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 801, 802.

⁵ Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2005. 176 с.

⁶ Шепітько В. Ю. Проблемные лекции по криминалистике (прочитанные в Балтийском федеральном университете имени Иммануила Канта) : учеб. пособие. Харьков : Апостиль, 2012. С. 137, 138.

Становлення кримінальної тактики обумовлено запровадженням психологічних знань до сфери протидії злочинності. У генезі криміналістичної тактики до її джерел традиційно відносять дані психологічної науки. Її особлива роль визначається тим, що тактичні прийоми безпосередньо або опосередковано спрямовані на специфічний об'єкт — психіку людини; їх розроблення та побудова засновані на психологічних особливостях процесів сприйняття, пам'яті, мислення, тих чи інших властивостях і станах: їх зміст і механізм реалізації обумовлені необхідністю здійснення психологічного впливу з метою встановлення психологічного контакту, актуалізації забутого, викриття неправди в показаннях та ін.¹ Наприкінці XIX — початку XX ст. дослідження психології показань свідків і обвинувачених постає як самостійна тенденція в розвитку криміналістики.

Розвиток криміналістичної тактики характеризується нерівномірністю та гіперболізацією її окремих частин. У різні періоди часу простежуємо то захопленість тактикою злочинної діяльності, вивченням особи й типу злочинця, то навпаки, спостерігаємо ухил у бік слідчої тактики, розроблення прийомів слідчої діяльності². Історії криміналістики відомі різні термінологічні підходи до позначення тактики (кримінальна тактика, слідча тактика, криміналістична тактика). При цьому зміни відбувалися не лише термінологічні, але й сутнісні.

Предмет криміналістичної тактики та його трансформації. У сучасній криміналістиці існують різні підходи до визначення поняття криміналістичної тактики. Більше того, у це поняття вкладають і різне змістове навантаження. О. О. Ексархопуло слушно зазначає, що термін «криміналістична тактика» порівняно нещодавно став використовуватися у криміналістиці для позначення відповідного розділу науки і навчального курсу. Раніше даний розділ криміналістики йменувався слідчою тактикою, оскільки пропоновані у ньому тактичні рекомендації розроблялися головним чином у межах попереднього розслідування. Однак наукового забезпечення вибору оптимальної лінії поведінки потребувала не лише слідча практика, але й оперативна робота, і діяльність органів правосуддя³. Варто погодитися з В. І. Комісаровим, який пише, що криміналістична тактика сьогодні — це вже не просто науково обґрунтована система прийомів попереднього (досудового) розслідування, а упорядкована структура теорій, наукових положень і — як кінцевий результат теоретичних побудов — науково-практична система загальних й окремих рекомендацій з оптимального провадження процесуальних дій. Якщо розглядати криміналістичну тактику як самостійну частину системи криміналістики, то в ній доцільно розрізнити

¹ Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. С. 37.

² Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. С. 5.

³ Ексархопуло А. А. Криминалистика: учебник. Санкт-Петербург, 2009. С. 445.

два аспекти: 1) тактика як зміст (теорія); 2) тактика як функція (засіб) регулювання взаємовідносин у сфері судочинства¹.

У цих умовах з'являються нові визначення криміналістичної тактики. Зокрема, існує думка, що криміналістична тактика — це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з організації і планування попереднього (досудового) і судового слідства (судового розгляду), визначення лінії поведінки осіб, що здійснюють доказування, і прийомів конкретних слідчих і судових дій, спрямованих на збирання та дослідження доказів, на встановлення причин і умов, що сприяють учиненню та приховуванню злочинів². Існує думка, що криміналістична тактика являє собою розділ науки криміналістики, який охоплює систему теоретичних положень і практичних рекомендацій з визначення оптимальної лінії поведінки осіб, що здійснюють попереднє розслідування, а також судовий розгляд кримінальних справ на підставі норм і принципів кримінального процесу³. Інші автори вказують, що криміналістична тактика, яка є розділом криміналістики, досліджує закономірності організації і здійснення *судової, слідчої та експертної діяльності* з метою вироблення у відповідності із законом науково обґрунтованих рекомендацій з підвищення її ефективності⁴ (курсив наш — В. Ш.).

У сучасних умовах науковці фактично відмовилися від використання терміна «слідча тактика». У спеціальних літературних джерелах достатньо широко використовується словосполучення «криміналістична тактика». Можна констатувати, що у всіх підручниках з криміналістики відбулася уніфікація криміналістичної термінології і використання терміна «криміналістична тактика»⁵. Разом із тим у багатьох визначеннях поняття криміналістичної тактики залишився старий зміст — обмеження лише слідчою діяльністю або розслідуванням злочинів.

Викликає певні сумніви визначення криміналістичної тактики, що запропоноване латвійськими криміналістами В. М. Тереховичем та Е. В. Німанде. Автори зазначають, що криміналістичну тактику можна визначити як розділ особливої частини теорії криміналістики, в якій

¹ Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 87.

² Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. Москва : Норма, 2003. С. 453.

³ Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие. Казань : Казан. гос. ун-т, 2010. С. 35.

⁴ Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. С. 468.

⁵ Див.: Терехович В. Н., Німанде Э. В. Сущность криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. статей. Харків : Право, 2018. С. 36.

здійснюється опис і пояснюються закономірності провадження слідчих дій¹. При цьому вказані криміналісти наголошують, що спроби «вмонтувати» в термінологію криміналістики такі терміни, як судова тактика, прокурорська тактика, адвокатська тактика та інші подібні «новели», нічого спільного з розслідуванням злочинного діяння в межах сучасного кримінального процесу не мають і до криміналістики не відносяться².

Звернення до такого підходу засвідчує його застарілість і невідповідність сучасному стану криміналістики та юридичної практики. Виходить, що в змісті криміналістичної тактики нічого не змінилося, окрім назви та перетворення терміна «слідча тактика» на «криміналістична тактика». Виникає питання: «Який сенс змінювати терміни?» У цьому разі необхідно знаходитися на позиціях використання термінів «слідча тактика» або «тактика розслідування злочинів». Запропоноване визначення не враховує й змін щодо порядку здійснення досудового розслідування, функцій та повноважень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді або захисника у змагальному кримінальному провадженні.

Розуміння сутності криміналістичної тактики окремими вченими-криміналістами викликає заперечення й не відповідає об'єктивному стану речей. Так, С. В. Лаврухін, який пропагує нову модель криміналістики, обмежує криміналістичну тактику лише алгоритмами слідчих дій³. На нашу думку, криміналістична тактика охоплює не лише проблеми оптимізації слідчих (розшукових) дій. За своїм обсягом вона набагато ширша, її рекомендації не обмежуються тактикою розслідування злочинів. Тактика також не може бути обмежена алгоритмами і програмами. Тактика не завжди є готовою схемою, вона динамічна, ситуаційно залежна, індивідуальна у кожному конкретному випадку. Тактика не повинна бути зведена тільки до шаблонів. Існує багато прийомів, способів, методів за їх видами, формами і внутрішнім змістом⁴.

За своїм змістовним наповненням криміналістична тактика складається із певних засобів. Структурність криміналістичної тактики можна простежити на її елементному складі, який передбачає виділення тих частин, на яких ґрунтується тактика: 1) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; 2) тактична рекомендація — науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору й застосування засобів, прийомів та форм поведінки; 3) система (підсистема) тактичних прийомів — упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); 4) тактика слідчої (розшукової) (судової, оперативно-розшукової) дії, яка охоплює весь

¹ Там само. С. 42.

² Там само.

³ Лаврухін С. В. Система криминалистики. Государство и право. 1999. № 8. С. 31–36.

⁴ Шепитько В. Ю. Проблемы структурирования криминалистической тактики *Избранные труды*. Харьков : Апостиль, 2010. С. 152–155.

типовий комплекс можливого її здійснення, реалізації; 5) система слідчих (розшукових) або інших дій (тактична операція), яка спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації¹.

Одне із найголовніших завдань криміналістики полягає в розробленні сучасних методів, прийомів та засобів, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування. Особливе місце серед такого роду наукових розробок займають системи тактичних прийомів як найбільш оптимальних засобів отримання доказової інформації та її використання в судово-слідчій практиці². Формування систем тактичних прийомів вельми необхідне, оскільки такі системи можуть надати неоціненну організаційну та методичну допомогу слідчому у відновленні прогалин його особистого досвіду та у стимулюванні до професійної творчості³.

У сучасних умовах криміналістична тактика не обмежується лише тактикою окремих слідчих (розшукових) дій. У системі тактичних засобів важливе місце посідають типові тактичні (криміналістичні) операції — найбільш ефективні комплекси слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів щодо проміжних завдань розслідування і слідчих ситуацій. Розроблення й реалізація тактичних операцій повинна сприяти оптимізації розкриття та розслідування злочинів, а також передбачає встановлення взаємозв'язку і взаємозалежності між окремими слідчими (розшуковими) діями, організаційними та іншими заходами.

На зміст криміналістичної тактики впливають зміни у правовому полі, модель кримінального судочинства, «ревізії» традиційних інститутів кримінального права і процесу. Ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з гармонізацією кримінального процесуального механізму і приведення його у відповідність до міжнародних та європейських стандартів, запровадженням принципу змагальності сторін, забезпеченням належного балансу публічних та приватних інтересів. Криміналістика (та її розділ криміналістична тактика) виконує у певному сенсі забезпечувальну функцію кримінального або іншого судового процесу. Розроблення та реалізація криміналістичних засобів залежить від їх конкретного споживача (слідчого, слідчого судді, прокурора, захисника, судді та ін.), форми кримінального процесу, порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій.

¹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: *Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол.: В. Ю. Шенітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 801.

² Шенітько В. Ю., Журавель В. А. Типові системи тактичних прийомів: проблеми розробки та ефективного застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць. Харків: Кроссроуд, 2009. Вип. 17. С. 237–251.

³ Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: навч. посіб. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1994. С. 22.

Важливим аргументом щодо доцільності впровадження положень «змагальної» криміналістики є існування змін функціонального призначення слідчого як процесуальної фігури, законодавче обмеження його лише обвинувальною функцією. Це положення вже достатньо чітко сформульоване в КПК України (§ 2 глави 3 КПК України). Зокрема, у ст. 40 КПК України визначаються повноваження слідчого як сторони обвинувачення. Роль самостійного і процесуально незалежного слідчого, який має приймати відповідальні рішення і виконувати важливу функцію із збирання та фіксації доказів (функцію розслідування), на теперішній час суттєво обмежена процесуальними механізмами (судовим контролем, процесуальним керівництвом з боку прокурора тощо). У цьому сенсі слідчий фактично перетворюється на «допоміжну» процесуальну фігуру.

Нині тривають гострі наукові дискусії щодо «криміналістичної адвокатології», «криміналістичного забезпечення діяльності прокурора», «криміналістичної складової суду». На наше переконання, саме зараз доцільно поставити питання про формування «змагальної» криміналістики. Дані криміналістики повинні бути використані не лише стороною обвинувачення, а й стороною професійного захисту. Тому І. І. Когутич справедливо зазначає, що на відміну від минулого пріоритетним напрямом державної політики сучасного періоду став *де-юре* і все більше стає *де-факто* захист особи. Звідси і змагальність набуває таких рис, які відповідають її сутності¹.

Виникає питання — чи повинна криміналістична тактика розробляти прийоми, методи та засоби для адвокатської (захисної) діяльності або вона слугує лише стороні обвинувачення? Відповідь на це питання криється в цілях судочинства й сутності змагального процесу. Якщо адвокатська діяльність спрямована на прагнення до встановлення істини, відновлення справедливості й усунення соціального конфлікту, то відповідь повинна бути ствердною. Тим більше, що немає іншого наукового знання, яке б забезпечувало адвокатську діяльність науковими прийомами, методами і засобами, окрім криміналістики. Найбільш важливими напрямками криміналістичного забезпечення адвокатської діяльності мають стати: 1) техніко-криміналістичний; 2) тактичний і організаційно-методичний; 3) експертно-криміналістичний (забезпечення спеціальними знаннями).

Певний науковий інтерес мають спроби щодо визначення сутності адвокатської тактики (або тактики професійного захисту з кримінальних справ). Зокрема, існує думка, що тактика професійного захисту з кримінальних справ є підсистемою криміналістичної тактики, яка складається з системи розроблюваних на підставі наукових положень криміналістичної тактики відповідних засобів (прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій) допустимого і раціонального подання, дослідження та використання адвокатом доказової інформації, що

¹ Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада плюс, 2008. С. 150.

виправдовує підзахисного або пом'якшує його відповідальність, забезпечує права та інтереси останнього в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої тому протидії з боку осіб та організацій, які протистоять захиснику при реалізації ним своєї кримінально-процесуальної функції¹.

Висновки. У даній статті простежено розвиток криміналістичної тактики в період зародження криміналістичних знань, трансформації наукової дисципліни від кримінальної тактики до криміналістичної. Історичний екскурс дозволив звернути увагу на деякі тенденції формування предмета криміналістичної тактики і суттєвий вплив психології на його внутрішній зміст та окремі тактичні засоби (тактичні прийоми, системи прийомів, тактичні операції та ін.). Під час формування криміналістичної тактики були використані закономірності психологічної науки. Роль психологічних знань у становленні криміналістичної тактики дає можливість віднести останню до інтелектуального ядра криміналістики.

Зроблено спроби розглянути предмет криміналістичної тактики у сучасних умовах. Сформульовано ідею та наведено певні аргументи щодо доцільності запровадження положень «змагальної» криміналістики. Аргументовано, що положення криміналістичної тактики та її засоби (тактичні рекомендації, тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції) мають використовуватися різними суб'єктами кримінального провадження (слідчим, детективом, прокурором, слідчим суддею, суддею, захисником, експертом). Доведено також доцільність виокремлення адвокатської тактики (або тактики захисної діяльності) як важливої галузі криміналістичної тактики.

References

- Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, Yu. G. et al. (2003). *Kriminalistika*. R. S. Belkina (Ed.). Moscow: Norma [in Russian].
- Baev, M. O. (2004). *Takticheskie osnovyi deyatelnosti advokata-zaschitnika v ugolovnom sudoproizvodstve*. Voronezh: Voronezh. gos. un-t [in Russian].
- Eksarhopulo, A. A. (2009). *Kriminalistika*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Entsiklopediya kriminalistiki v litsah. V. Yu. Shepitko (Ed.). (2014). Kharkiv: Apostil [in Russian].
- Gans Gross (2015). *Pratsi vchenoho ta literatura pro Noho z fondiv Naukovoї biblioteki Chernivetskoho Natsionalnogo universytetu imeni Yuriia Fedkovycha: do 100-richchia z dnia smerti*: S. I. Nezhurbida, M. P. Diachuk (Eds.) Chernivtsi: Knyhy — XXI [in Ukrainian].
- Goncharenko, V. H., Sokyran, F. M. (1994). *Taktyka psykholohichnogo vplyvu Na poperednomu slidstvi*. Kyiv: Ukr. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Gross, G. (1905). *Kriminal-Psychologie*. 2.Aufl. Leipzig: F.C.W. Vogel.
- Gross, G. (2002). *Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki*. Moscow: LeksJest [in Russian].
- Kogutich, I. I. (2008). *Kryminalistychni znannia, yikh sutnist i potreba rozshyrennia mezh vykorystannia*. Lviv: Triada plius [in Ukrainian].

¹ Баєв М. О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. С. 22, 23.

- Komissarov, V. I. (2009). *Kriminalisticheskaja taktika: istorija, sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitiya*. Moscow: Yurlitinform [in Russian].
- Kurs kriminalistiki (2004) (Vols. 1–3); Vol. 1: *Obscheteoreticheskie voprosyi. Kriminalisticheskaya tehnika. Kriminalisticheskaya taktika*. O. N. Korshunovoy i A. A. Stepanova (Eds.). Sankt-Peterburg: Yuridicheskij tsentr Press [in Russian].
- Lavruhin, S. V. (1999). Sistema kriminalistiki. *Gosudarstvo i pravo*. 8, 31–36 [in Russian].
- Ljublinskij, P. I. (1910). *Predmet i znachenie uchenija o dokazatelstvah. Ocherk dokazatel'stvennago prava*. Dzh. Stifen (Ed.). Sankt-Peterburg: Senatskaja tipografija, 20 [in Russian].
- Lokar, Je (1941). *Rukovodstvo po kriminalistike* / per. S. V. Poznysheva i N. V. Terzieva. Moscow: Jurid. izdatel'stvo NKJu SSSR [in Russian].
- Manns, H. (1921). *La criminalistique (police scientifique) comme science appliqué et objet de l'enseignement. Kriminalistika, kak prikladnaja disciplina i predmet prepodavanij*. Irkutsk, part 1, № 2, 139–164.
- Schur, B. V. (2005). *Taktyka Neitralizatsii protydyi rozsliduvanniu zlochyniv, vchynenykh orhanizovanyh hrupamy*. V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Grif [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2002). *Teoriya kriminalisticheskoy taktiki*. Kharkiv: Grif [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2007). *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz)*. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2010). *Problemyi strukturovaniya kriminalisticheskoy taktiki. Izbrannye trudy*. Kharkiv: Apostil. 152–155 [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2012). *Problemnyie leksii po kriminalistike (prochitannyye v Baltiyskom federalnom universitete imeni Immanuila Kanta)*. Kharkiv: Apostil [in Russian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. (2009). Typovi systemy taktychnykh pryiomiv: problemy rozrobky ta efektyvnoho zastosuvannia. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. issue 17, 237–251 [in Ukrainian].
- Shtiber, V., Shneykert, G. (1925). *Prakticheskoe rukovodstvo dlya rabotnikov ugovnogo rozyiska: perevod s Nemeckogo*. Moscow: Gostehizdat [in Russian].
- Terehovich, V. N., Nimande, Je. V. (2018). Sushhnost' kriminalisticheskoy taktiki. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. issue 18, 35–44 [in Russian].
- Velika ukrainska yuridichna entsyklopediia: (Vols. 1–20); Vol. 20: *Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia* V. Y. Shepitko (Eds.) et al. (2018). Kharkiv [in Ukrainian].
- Veyngart, A. (1912). *Ugovnaya taktika: rukovodstvo k rassledovaniyu prestupleniy*. Sankt-Peterburg: Vestn. Politsii [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1925). *Kriminalistika. Rukovodstvo po ugovnoy tehnike i taktike*. Moscow [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1929). *Kriminalistika. Ugovnaya taktika*. 2-e izd. pererab. i dop. Moscow: NKVD RSFSR [in Russian].
- Yakushin, S. Yu. (2010). *Kriminalisticheskaya taktika: voprosyi teorii i praktiki*. Kazan: Kazan. gos. un-t [in Russian].

В. Ю. Шепитько

**ПРЕДМЕТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ:
ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ, СОДЕРЖАНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ**

Рассмотрена история зарождения тактических начал исследования преступника в криминалистических целях и прослежено дальнейшее формирование системы научных знаний в противодействии преступности. Предпринят исторический экскурс возникновения и становления уголовной тактики и ее роли для других отраслей криминалистической тактики. Становление уголовной тактики обусловлено использованием психологических знаний применительно к сфере противодействия преступности. В генезисе криминалистической тактики к её источникам традиционно относят данные психологической науки.

Обращено внимание на изменение предмета криминалистической тактики в современных условиях, определены причины таких изменений. Содержание и структура криминалистической тактики обусловлены необходимостью обеспечения тактическими средствами различных субъектов (следователь, детектив, прокурор, следственный судья, стороны уголовного производства, суд и др.). Предложен деятельностный подход к криминалистической тактике и обоснована необходимость вычленения ее отраслей (адвокатской, судебной, следственной, розыскной). Данные криминалистики должны быть использованы не только стороной обвинения, но и стороной защиты. Приведены аргументы относительно необходимости разработки научных положений адвокатской тактики (тактики защитной деятельности или тактики профессиональной защиты по уголовным делам) и рассмотрения её в качестве отдельной отрасли криминалистической тактики. Подчеркнута также целесообразность вычленения тактики нейтрализации противодействия расследованию как структурной части криминалистической тактики.

Содержательная сторона криминалистической тактики рассмотрена с помощью ее структурных элементов (тактических приемов, систем тактических приемов, тактических комбинаций, тактических операций и др.). На содержание криминалистической тактики существенное влияние оказывают изменения в правовом поле, модель уголовного судопроизводства, «ревизию» традиционных институтов уголовного права и процесса.

Ключевые слова: криминальная тактика, криминальная психология, криминалистическая тактика, следственная тактика, судебная тактика, тенденции криминалистической тактики, средства криминалистической тактики, тактический приём, система тактических приёмов.

V. Shepîtko

**SUBJECT OF CRIMINALISTICS' TACTIC: FORMATION HISTORY,
CONTENTS AND TRENDS**

The history of the emergence of tactical beginnings in the investigation of the criminal for forensic purposes is considered and the further formation of the system of scientific knowledge in countering crime is tracked. A historical excursion to the emergence and development of criminal tactics and its role for other branches of forensic tactics has been undertaken. The formation of criminal tactics is conditioned using psychological knowledge in the context of crime counteraction. In the genesis

of criminalistics tactics, the data of psychological science are traditionally attributed to its sources.

Attention is paid to changing the subject of forensic tactics in modern conditions and the causes of such changes are determined. The content and structure of forensic tactics are conditioned by the need to provide the tactical means of various subjects (investigator, detective, prosecutor, investigative judge, parties to criminal proceedings, court, etc.). The activity approach to criminalistics tactics is proposed and the necessity of isolation of its branches (advocacy, judicial, investigative, searching) is substantiated. Forensic data should be used not only by the prosecution but also by the defense. Arguments are given regarding the need to develop the scientific provisions of advocacy tactics (defense tactics or tactics of professional defense in criminal cases) and to consider it as a separate branch of forensic tactics. The expediency of separating the responding counter-investigation tactics as a structural part of criminalistics tactics was also emphasized.

The substantive side of criminalistics tactics is considered with the help of its structural elements (tactical techniques, tactical systems, tactical combinations, tactical operations, etc.). Changes in the legal field, the model of criminal proceedings, the "revision" of traditional criminal law institutions and the process have a significant impact on the content of criminalistics tactics.

Keywords: criminal tactics, criminal psychology, forensic tactics, investigative tactics, judicial tactics, trends in forensic tactics, means of forensic tactics, tactical technique, system of tactical techniques.

Надійшла до редколегії 12.06.2019